

Roman u viktorijanskoj Engleskoj - odnos teksta i konteksta

Jerković, Monika

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:779223>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Monika Jerković

**ROMAN U VIKTORIJANSKOJ
ENGLESKOJ – ODNOS TEKSTA I
KONTEKSTA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

MONIKA JERKOVIĆ

**ROMAN U VIKTORIJANSKOJ
ENGLJSKOJ – ODNOS TEKSTA I
KONTEKSTA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Sumentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. VIKTORIJANSKO DOBA.....	7
3. TRI RAZDOBLJA	17
3.1. PRVO RAZDOBLJE (1837. – 1851.).....	18
3.2. DRUGO RAZDOBLJE (1851. – 1873.).....	22
3.3. TREĆE RAZDOBLJE (1873. – 1901.).....	29
4. ZAKLJUČAK	36
5. BIBLIOGRAFIJA.....	37
5.1. IZVORI	37
5.2. LITERATURA.....	37

1. UVOD

Period od 1837. pa sve do 1901. godine u engleskoj povijesti predstavlja vladavinu kraljice Viktorije, koja je dala ime jednom čitavom povijesnom razdoblju – „viktorijanskom dobu“¹. Budući da taj period obuhvaća vremenski raspon od gotovo 64 godine, viktorijansko doba nije moguće promatrati jednoznačno, već se ono mora promatrati kroz promjene koje su zahvatile razne, međusobno povezane i uvjetovane, aspekte engleskoga društva.

Povijesti engleskoga društva, a napose povijesti engleskoga društva viktorijanskoga doba bavili su se i bave se mnogi povjesničari, no tome se daleko najtemeljitiije posvetio engleski povjesničar Asa Briggs (1921. – 2016.). Slijedeći svoju frazu da je „povijest mapa učenja“, Briggs je svojim impresivnim znanstvenim doprinosom pomogao rekonstruirati svijet viktorijanskoga doba, svjestan kako se u njega ne možemo vratiti, ali da ga možemo promatrati putem izučavanja socijalne povijesti. Izbjegavajući uz viktorijansko doba vezati pojam modernosti, Briggs se za opisivanje društva koje se mijenjalo, koje je bilo u tranziciji, radije odlučio koristiti pojmovima poput napretka, promjene i evolucije. Doista je viktorijansko doba, sa svim svojim svijetlim i tamnim trenucima, bilo doba promjena, ne samo društvenih, već i političkih, ekonomskih i kulturnih, a u kolikoj je mjeri taj napredak utjecao na onodobnu europsku i svjetsku javnost, svjedoče radovi mnogih istaknutih pojedinaca, čije je djelovanje ostavilo traga u mnogobrojnim, stvarno ili formalno neovisnim zemljama. Briggsov najveći doprinos viktorijanskomu dobu svojedobno daju tri djela, koja su nezaobilazna sastavnica bilo koje studije o njemu, a koja je on volio nazivati trilogijom: *Victorian People*, *Victorian Cities* i *Victorian Things*. Upravo je u djelu *Victorian People* Briggs zapisao misao koja je usmjerila pisanje ovoga rada prema promatranju specifičnih obilježja viktorijanskoga doba kroz analizu tri književna djela

¹ Izraz „viktorijanski“ prvi se put pojavio 1851. godine i sve otada služi kao pridjev za označavanje društva toga vremena jer obuhvaća sve sukobe i kompromise viktorijanskoga doba, kao i svu njegovu samosvijest i ponos. BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231. Detaljnije objašnjenje pojma ponuđeno je u drugom dijelu rada.

nastala tijekom toga razdoblja: „*We can only understand Victorian England by examining particular segments of it. The real continuity of the nineteenth century begins to be apparent only when the unity of the individual periods within it is fully explored.*“²

Tri književna djela analizirana u ovom radu su: *Jane Eyre* (1847.); *Mlin na Flossi* (1860.); *Tessa iz porodice D'Urberville* (1891.). Sva tri književna djela možemo uzeti kao referentna za promatranje viktorijanskoga doba jer se u sva tri književna djela, fokusirana prvenstveno na realistično opisivanje događaja, mogu zamijetiti odrazi onodobnih društvenih promjena. Charlotte Brontë, George Eliot i Thomas Hardy ne samo da su bili relevantni pisci svoga doba, čije su misli nerijetko imale utjecaj na onodobno društvo, već su svojim spisateljskim umijećem uspjeli prikazati postupnu degradaciju viktorijanskoga doba, koja svoju kulminaciju doživljava u romanu *Tessa iz porodice D'Urberville*. Ujedno je to bilo i posljednje desetljeće Viktorijine vladavine, prema mnogim povjesničarima ključno za promatranje razgradnje jednoga iznimnoga povijesnoga razdoblja. Neki od književnika toga razdoblja, ponajprije autor *Tesse*, Thomas Hardy, imali su središnju ulogu u nagoviještaju toga propadanja putem svojih literarnih djela.³

Nadalje, u radu su također prikazane temeljne značajke viktorijanskoga doba, s vrijednostima koje su bile zajedničke svim društvenim slojevima⁴. Obuhvatiti svaki

² BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 8.; LEES, Lynn H.; LEES, Andrew, „Foreword“ u: *Victorian Cities*, Berkeley: University of California Press, 1993., str. I-XIV.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 229, 231.

³ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231-232, 236-238, 241-242, 244.; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 1-15.

⁴ Pod „društvene slojeve“ engleskoga društva 19. stoljeća autorica je u radu smatrala viši aristokratski i viši sloj, zatim viši srednji, srednji i niži srednji sloj, a onda niži sloj, kojemu je također pripadala i sirotinja. Ti društveni slojevi dijelili su se na podskupine: aristokraciju, bogate zemljoposjednike, građanski sloj, radnički sloj i seoski sloj. Radničkom sloju društva pripadali su ljudi koji su radili u industrijskim postrojenjima, a koji su se dijelili na dvije skupine: 1. stručno osposobljeni ili kvalificirani radnici; 2. stručno neosposobljeni ili nekvalificirani radnici. Posebnu skupinu radničkoga sloja tvorili su žene i djeca. Seoskom društvenom sloju pripadali su ljudi koji su živjeli i radili na selu, a koji su se dijelili na tri skupine: 1. seosku elitu; 2. seosko stanovništvo; 3. seoske radnike. Građanskom sloju društva, koji je nastao kao posljedica političke i industrijske revolucije, pripadali su isključivo institucionalno obrazovani ljudi (obrazovana elita) – dakle, građani koji su svojom naobrazbom i imetkom stekli pravo na tu kvalifikaciju. No ovdje opet treba biti oprezan jer su se građanima tijekom 19. stoljeća u Engleskoj smatrali svi ljudi koji su imali dovoljno novca za život u gradu (ili pak koji su bili sluga), a koji često nisu bili institucionalno obrazovani, već su se, primjerice, radom obogatili i tako si osigurali bolji život. Zanimljivo je da se pripadnost društvenom sloju mijenjala

segment promjene toga doba prelazilo bi okvire ovoga rada, stoga se autorica u radu ograničila na promatranje pojedinačnih obilježja i događaja.

Na sljedećim stranicama ukratko je predstavljeno viktorijansko doba, zajedno s prikazom lika kraljice Viktorije, koja je sve do svoje smrti neumorno slijedila svoju maksimu *izdrži unatoč svemu*⁵.

sukladno s napretkom individue u društvu. Primjerice, netko tko je pripadao nižem srednjem sloju, pa čak i nižem sloju, radom i obrazovanjem mogao se uspjeti na društvenoj ljestvici te pripadati višem sloju. Višem društvenom sloju pripadali su bogati zemljoposjednici ili vlasnici tvornica, tiskara, novina, trgovina, mlinova, odvjetnici, bankari, političari... Višem srednjem i srednjem društvenom sloju pripadali su raznorazni umjetnici, novinari, pisci... Jedini društveni sloj koji se nije mijenjao i kojemu si mogao pripadati samo rođenjem bio je viši aristokratski sloj. ITTMANN, Karl, *Work, Gender and Family in Victorian England*, London: Macmillan Press, 1995., str. 4-5, 16, 18, 41-42, 246.; ROBERTS, F. David, *The Social Conscience of the Early Victorians*, Stanford: Stanford University Press, 2002., str. 2-3, 5, 17, 45, 68, 93, 97, 156-157, 166, 174, 204, 265, 270-271, 273, 298-300, 362-364, 366-367, 369-372.

⁵ LONGFORD, Elizabeth, *Queen Victoria: Born to Succeed*, New York: Harper & Row, 1964., str. 341.

2. VIKTORIJANSKO DOBA

Dana 20. lipnja 1837. godine engleski kralj William IV. je umro, a na prijestolju ga je naslijedila njegova osamnaestogodišnja nećakinja Viktorija. Tog istog je dana novopečena kraljica zapisala u svom dnevniku: „*Since it has pleased Providence, to place me in this station, I shall do my utmost to fulfil my duty towards my country; I am very young, and perhaps in many, though not in all things, inexperienced, but I am sure, that very few have more real good will and more real desire to do what is fit and right than I have.*“ Taj spoj vjere, samouvjerenosti, posvećenosti, osjećaja za dužnost i istinske želje za činjenjem dobra, kojega možemo iščitati iz njezinih riječi, bit će zvijezda vodilja Viktorijine, 63 godine i sedam mjeseci duge vladavine (umrla je 22. siječnja 1901. godine), u tolikoj mjeri da će historiografija godine njezinoga vladanja početi periodizirati kao zasebno doba – viktorijansko doba.⁶

Pridjev „viktorijanski“ za označavanje doba u kojemu je živio među prvima je, u svom djelu *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times* (1851.), upotrijebio engleski pisac Edwin Paxton Hood, koji je u drugom poglavlju svoga djela, nazvanom *The Victorian Commonwealth*, pokušao istaknuti osobitosti svoga vremena naspram prošlih vremena u engleskoj povijesti. Prema njemu, Engleska je tada vladala gotovo „cijelim svijetom“. „Trag dosega moći“ engleske „nacije“ mogao si „pratiti po svim paralelama zemljopisne širine“, gotovo kao da je neka „uzvišenija sila“ utjecala na njezin „impresivan“ napredak. Bogatstvo engleskoga kraja i gradova „predstavljalo je sliku mira“ i „kućnoga blaženstva“, a sa svojim ekonomskim rastom „posvuda odavalo dojam moći“.⁷

⁶ STRACHEY, Lytton, *Queen Victoria*, Bremen: Europaeischer Hochschulverlag GmbH & Co KG, 2010., str. 36-37, 226-228.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 395.

⁷ HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str.71-72.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 388.

Kad je Edwin Paxton Hood pisao svoje djelo, u Engleskoj je vladalo doba izuzetnoga prosperiteta i izrazite nacionalne svijesti – svijesti o superiornosti nad drugima – engleskoga naroda, što je jedna od posljedica industrijske revolucije. Englesko industrijsko prvenstvo, koje je išlo u korak s jačanjem engleske kolonijalne moći, dovelo je do toga da se tijekom 19. stoljeća ta zemlja pretvorila iz većinom izoliranog, poljoprivrednog društva u pravu industrijsku, imperijalnu, pomorsku i izvoznu silu, s raznolikim društvenim utjecajima čiji su dosezi zahvaćali mnoge europske i svjetske zemlje. Stoga ne čudi pretjerano što je Edwin Paxton Hood zapisao da je živio tijekom „najljepšega doba u engleskoj povijesti“.⁸

Sukladno s njezinim gospodarskim razvojem, tijekom 19. stoljeća u Engleskoj se također počeo javljati osjećaj posebnosti, potaknut jačanjem patriotizma i nacionalne svijesti. Walter Bagehot, engleski novinar, biznismen i esejist, koji je onodobno najviše svojih radova posvetio engleskoj vladi, ekonomiji i literaturi, u svom je djelu *Physics and Politics* (1872.) zapisao da je njegova „nacija bila jedno tijelo“, koje se „kretalo zajedno“ i „slijedilo ista pravila“. Također je rekao da je nacija pojam koji Englezi „ne mogu brzo objasniti niti definirati“, ali da „on postoji u njihovom jeziku“. Englezi su znali što je značilo biti Englez, razumjeli su da su ih neka obilježja razlikovala od drugih i da su u mnogočemu bili napredniji. Edwin Paxton Hood rekao je da je „povijest Engleske u svom najplemenitijem obliku ustvari povijest industrije“. Naveo je da je „industrija temelj“ na kojemu počiva „sreća engleske nacije“, za „razliku od drugih naroda, u kojima to nije slučaj“. Ljudi viktorijanskoga doba tijekom vladavine kraljice Viktorije svjedočili su zadivljujućem napretku u znanosti i tehnologiji, kao i novim političkim i socijalnim reformama, što doista nije bio slučaj sa svim tadašnjim europskim i svjetskim zemljama. „Bilo je to doba“, kako je izjavio Sir Henry Holland, engleski liječnik i putopisac,

⁸ HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str.73.; HOBSBAWM, Eric, *Doba kapitala 1848-1875*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 9, 32-33, 46, 68, 71.; LOVRENČIĆ, René, „Predgovor hrvatskom izdanju“ u: *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. VIII.; SEAMAN, L. C. B., *Victorian England: Aspects of English and Imperial History 1837-1901*, New York: Routledge, 2003., str. 1, 3, 5, 259, 270, 281, 331-334, 342, 349, 353, 356, 370-372, 378-380, 394, 405-406, 411, 450.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 388.

„prijelaza – razdoblje kada su se promjene, ostavljajući dubok i trajan utisak na čovječanstvo“, u Engleskoj „događale brže i intenzivnije nego li ikada prije u ljudskoj povijesti.“⁹

No opet, „viktorijanstvo“ – riječ koja nije bila stvorena od strane viktorijanaca, već povjesničara 20. stoljeća – niti je bila univerzalno podesna, niti je bila univerzalno prihvaćena za opisivanje morala i socijalnoga koncepta viktorijanskoga doba jer kada govorimo o viktorijanskom dobu, onda prije svega govorimo o dobu „tradicionalnih utjecaja“, osobito onih „predindustrijskih oblika društvene hijerarhije, sa svojim pratećim vrijednostima“, poput dužnosti, discipline i samokontrole, a koji su „prevladavali do posljednjega desetljeća duge vladavine kraljice Viktorije“. Cijelo viktorijansko društvo još uvijek je veću prednost davalo statusu po rođenju, nego li statusu stečenom novcem, iako u to doba dolazi do značajnoga uspona građanstva, čija uloga u društvu također nije bila zanemariva. Naime, u Engleskoj se razvoj društva odvijao postupno, bez velikih lomova i/ili revolucija. Nakon što je krajem 50-ih godina 19. stoljeća čartizam¹⁰ počeo odumirati, čak je i Eric Hobsbawm, engleski povjesničar, utvrdio da je tada „u engleskoj politici nastupilo doba zimskoga sna“, što je značilo da su viši slojevi društva uspjeli u potpunosti očuvati svoju moć. No ono što je spajalo cjelokupno viktorijansko društvo, od aristokratskih zemljoposjednika pa sve do neobrazovanih seljaka, bile su temeljne viktorijanske vrline, koje će kasnije biti nazvane „vrijednostima“. Te vrijednosti često su bile međusobno suprotstavljene jer dok je društvom upravljala aristokracija, inzistiralo se na tome da u rukama vlast drže isključivo institucionalno obrazovani ljudi, koji su češće pripadali građanskom sloju. Sustav vrijednosti bilo je potrebno iznova izgraditi ili redefinirati, kako bi mogao odgovarati tadašnjim društvenim promjenama. U tom kontekstu vrijednosti kao što su posvećenost radu, ozbiljnost karaktera, društveni ugled i

⁹ HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str. 21.; HOLLAND, Henry, „The Progress and Spirit of Physical Science“ u: *The Edinburgh Review*, vol. CVIII., 1858., str. 71.; BAGEHOT, Walter, *Physics and Politics*, New York: D. Appleton and Company, 1873., str. 20-21.; HOBBSAWM, Eric, *Doba kapitala 1848-1875*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 71.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231-233, 236-239, 241, 247.

¹⁰ Više o čartizmu pogledaj u trećem dijelu rada.

samoostvarenje (npr. karakternosti, čestitosti, uspjeha postignutog vlastitim snagama, učenosti, usavršavanje vrlina), nisu bile smjernice prema kojima se kretalo samo zato što su ih posjedovali svi ljudi viktorijanskoga doba, već upravo zato što ih nisu posjedovali, a inzistiralo se na tome da ih posjeduju. Dakle, te vrijednosti morali su posjedovati svi ljudi u društvu ili barem težiti tome da ih posjeduju jer ljudi viktorijanskoga doba iznad svega su cijenili dosljednost u ponašanju. Do posjedovanja tih vrlina dolazilo se putem rada. Ljudima viktorijanskoga doba rad nije bio samo sredstvo za postizanje novca, ugleda i/ili uspjeha, već najveća od svih vrlina, ona koja je vodila prema napretku individue u društvu.¹¹

Rad o kojemu je riječ tijekom viktorijanskoga doba najbolje se očitovao u djelovanju velikih filozofskih mislilaca, pisaca, umjetnika i znanstvenika¹² koji su, izuzev toga što su ostavili golemi utjecaj na društvo i kulturu svoga vremena, tijekom toga razdoblja također dali i velike doprinose europskoj i svjetskoj kulturi.¹³ Pritom se prije svega misli na

¹¹ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 4, 7, 16, 26-27, 37, 87-88, 155, 160-161, 186-187.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 19, 122-124.; HOBBSAWM, Eric, *Doba kapitala 1848-1875*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 33.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 229-230, 237.; JONES, H. S., *Intellect and Character in Victorian England: Mark Pattison and the Invention of the Don*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007., str. 4-6, 8.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 391-392.

¹² BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-235.

¹³ Poimanje kulture tijekom 19. stoljeća u Engleskoj se promijenilo iz promišljanja o kulturi kao o kulturi nečega (18. stoljeće; npr. kultura naturalnoga rasta) u promišljanje o kulturi kao takvoj, kao zasebnoj tvorevini. Tijekom 19. stoljeća pojam kulture u Engleskoj počeo se koristiti za označavanje djelovanja ili stanja uma – ideja koja je bila bliska ideji ljudskoga savršenstva, zatim za označavanje stanja intelektualnoga razvoja društva u cjelini, onda kao dio umjetnosti, da bi se već u drugoj polovici 19. stoljeća kultura počela promatrati kao način života: materijalni, intelektualni i spiritualni. Kulturni ljudi smatrali su se superiornijima u društvu, a pojam kulture postao je toliko ključan za određivanje nečije superiornosti da bi u drugih ljudi, koji se nisu smatrali kulturnima, riječ *kultura* često izazivala neprijateljstvo ili sram. Nije prošlo dugo prije nego li je novo poimanje kulture u potpunosti proželo socijalni, ekonomski i politički život engleskoga društva, ne bi li išlo u korak s tadašnjim poimanjem demokracije. Kulturni ljudi ubrzo su počeli njegovati posve nove vrste osobnih i socijalnih odnosa; tvorili su zasebnu skupinu u društvu i dijelili privatno iskustvo, s kojim se ostatak ljudske populacije, često nedovoljno obrazovan, nije mogao poistovjetiti. Riječ je o uskom krugu ljudi, koji su se povodili za zasebnim promatranjem morala i intelektualnih aktivnosti, a koji su sa svojim novim načinom života uvjetovali i mijenjali društveno iskustvo svoga doba, ne samo putem integriteta, već i putem interpretacije tih novih moralnih vještina u svakodnevnom životu. WILLIAMS, Raymond, *Culture and Society 1780 – 1950*, London: Chatto & Windus, 1958., str. XIII-XX.

pojedince koji su uspjeli zahvaljujući vlastitom talentu (npr. Charles Dickens)¹⁴, a u manjoj mjeri na pojedince čiji je visoko kotirani socijalni status omogućavao njihovo intelektualno djelovanje (npr. lord Melbourne)^{15 16}.

Možda je najbolji primjer tih tradicionalnih vrlina po kojima je živjelo viktorijansko društvo upravo sama kraljica Viktorija i njezinih pet unuka – Maud (kraljica Norveške 1905. – 1938.), Sofija (grčka kraljica 1913. – 1917.), Aleksandra (ruska carica 1894. – 1917.), Marija (kraljica Rumunjske 1914. – 1927.) i Viktorija Eugenija (španjolska kraljica 1906. – 1931.) – sestrične koje su zasjele na prijestolja zemalja svih četiriju strana Europe, a koje su bile izrazito privržene osobi koja ih je povezivala, svojoj baki, kraljici Viktoriji, koja je na sebe preuzela dužnost njihova odgoja, do detalja nadzirući njihovo obrazovanje svojim budnim okom, pritom ne ispuštajući iz vida niti korekture njihovog ponašanja, držanja i stava, kao ni odluke o njihovom braku.¹⁷ Budući da je Edwin Paxton Hood zapisao kako je „karakteristika njegova vremena bila demokracija“ u kojoj su „liberali počeli zauzimati mjesto konzervativcima“, a koja je išla u korak s engleskim „industrijskim razvojem“¹⁸, nemoguće je ne primijetiti kako kontrolirani uvjeti u kojima su odrastale Viktorijine unuke nedvojbeno odskaču od pojave liberalizma, a više odgovaraju konzervativnom okruženju.

Kako bi se u potpunosti mogle razumjeti temeljne viktorijanske vrijednosti, najprije se mora ući u samu srž viktorijanskoga društva, kao i onoga što je to društvo činilo, stvaralo. Bagehot je u svom djelu *The English Constitution* (1867.) zapisao kako „o svim velikim

¹⁴ Više o djelovanju i životu Charlesa Dickensa vidi u: HOUSE, Humphry, *The Dickens World*, London: Oxford University Press, 1960.

¹⁵ ARNOLD-BAKER, Charles (ur.), *The Companion to British History*, London: Routledge, 2001., str. 875-876.

¹⁶ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 15.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 392.

¹⁷ HIBBERT, Christopher, *Queen Victoria: A Personal History*, Cambridge: Da Capo Press, 2001., str. 414-419.; GELARDI, Julia P., *Rođene za krunu*, Zagreb: VBZ, 2018., str. 7-11, 15-18.

¹⁸ HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str. 14-15, 18.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 161.

temama ostaje mnogo toga za reći, a da ni za što drugo to nije točnije nego za englesko ustavno uređenje“. Smatrajući kako će „čovjek koji trenutno živi u nekom vremenu“ vidjeti jasniji „kontrast između žive stvarnosti i opisa na papiru“, tvrdio je da će taj isti čovjek u „životu vidjeti mnogo od onoga što se ne nalazi u knjigama“. ¹⁹ Asa Briggs očigledno je doživljavae Waltera Bagehota smatrao dovoljno bitnima za proučavanje viktorijanskoga društva jer je zapisao da je „Bagehot odlučno tvrdio da je kraljica Viktorija vladala društvom u kojemu su prevladavale suprotnosti“. Nadalje navodi da „Bagehot još kaže da je velik broj Engleza vjerovao da zemljom vlada kraljica, a ne parlament“. ²⁰

Savršena viktorijanska žena bila je spoj velike dame i pametne žene, ne institucionalno školovane, već dovoljno kulturno obrazovane kako bi mogla, primjerice, voditi ugodne razgovore tijekom večera ili napisati razumne izvještaje. Takva je žena svoju dužnost velike dame obavljala gotovo religioznom pobožnošću, a svoj status obrazovane osobe integrirala u svojevrsnu atmosferu „zaštitnice standarda“. Standardom se tada prije svega smatrao ženski moralni kodeks, koji je išao u korak s općim moralnim kodeksom onoga doba, a koji je od žene zahtijevao da istovremeno bude snažna i figura puna samokontrole, ne previše osjećajna, ali ni neljubazna, da može upravljati kućanstvom, da bude primjer u gradskim crkvenim kongregacijama i društvu općenito, uvijek okrenuta prema Bogu, suprugu i domaćinstvu, nevina prije braka i umjerena u braku, vječito podložna muškarcu i kao takva krhka, s izraženim osjećajem za činjenjem dobra i milosrđem koje je pokazivala putem volontiranja. Dominantan položaj muškarca u braku bio je potvrđen čak i zakonom. ²¹

¹⁹ BAGEHOT, Walter, *The English Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. XXVIII-XXIX, 3.

²⁰ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 230. Prema Bagehotu, taj velik broj Engleza o kojima je Briggs govorio, pripadao je „siromašnijem i neobrazovanom sloju društva“. BAGEHOT, Walter, *The English Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. 25.

²¹ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 2-4, 17, 36, 44, 68-69, 72, 74, 85, 90-91, 99, 102, 115, 152, 161, 167.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 10-11, 94-95, 98, 111, 150, 152-153, 160-163.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232-233, 237, 239-246, 249-250.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 40, 344, 357.

Kod muškaraca se događala slična stvar. Temelj njihova standarda postao je prototip „gospodina“, muškarac visoke naobrazbe i morala, ugledan i uspješan u društvu, izvrsnih manira, sa snažnim osjećajem za dužnost, koji se nije olako prepuštao hirovima, koji je u svakoj prilici bio dobroga vladanja i pun samokontrole, nikada isprovociran sitnicama, a uvijek suzdržan u iskazivanju svojih osjećaja – baš onako kako je to Stvoritelj htio od njega. U srcu viktorijanstva bio je svojevrsni „zakon dužnosti“, kojega se doživljavalo kao kakvu osobnu religiju, a čije je svetište bio dom. Važno je napomenuti da su se gospodom i damama tada smatrali i građani (štoviše, nakon što bi stekli više obrazovanje, od muškaraca se očekivalo da budu i ponašaju se kao gospoda, a od žena da budu dame, dostojne intelektualnih postignuća svojih supruga), i veleposjednici. Također je važno istaknuti da je to bilo doba izuzetne naklonjenosti religiji, koja je prožimala svako viktorijansko kućanstvo i utjecala na oblikovanje društva u kojemu su živjeli. Ideja o standardu rasla je i širila se zajedno s napredovanjem unutar društvenih slojeva.²²

Upravo su društveni slojevi bili razlog tolikim suprotnostima viktorijanskoga društva. Dok su se s jedne strane toga društva nalazili kulturni ljudi, rođeni i odrasli u svijetu obilja i moći (viši aristokratski i viši sloj) ili pak svojim iznimnim intelektualnim napretkom kulturno uzdignuti na višu razinu – jer napredak se smatrao vrlinom (viši, viši srednji i srednji sloj), i koji su diktirali moralna načela društva, s druge su stajali neuki radnici, skloni napadima na više slojeve (niži srednji i niži sloj). Briggs je čak naveo da je „Bagehot smatrao da su značajke nižih slojeva društva više nalikovale na život iz prošlosti, nego na sadašnji način života viših slojeva“.²³ Ti kulturni ljudi postavili su svojevrsnu ljestvicu dobroga ponašanja, prema kojoj se u njihovom moralnom društvu stvorila socijalna netolerancija prema neposluhu, nasilju, bezakonju, nemoralnim i nepravednim djelima, a koja su pripisivali nižim slojevima – bila je to sila koje se tada bojavao čak i okorjeli grešnik

²² HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str. 46, 220.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 2-4, 17, 36, 44, 68-69, 72, 74, 85, 90-91, 99, 102, 115, 152, 161, 167.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 10-11, 94-95, 98, 111, 150, 152-153, 160-163.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232-233, 237, 239-246, 249-250.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 40, 344, 357.

²³ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 230.

jer onaj koji nije slijedio moralna načela društva, koji nije s radošću prihvaćao ono što mu je Providnost dodijelila, koji se nije pokušavao uzdignuti na društvenoj ljestvici sa svojim ispravnim ponašanjem i sposobnostima kojima ga je Stvoritelj obdario, smatrao se grešnikom. John Stuart Mill, engleski filozof i socijalni reformator, u svom je eseju *On Liberty* (1859.) zapisao da je „najveći konflikt toga vremena bio između samoobrane i obrane onih oblika socijalnih reformi koje su viši slojevi društva nametali nižim slojevima“. Naime, najveći dio engleskoga društva prihvatio je socijalne strukture i moralna načela viših slojeva, koja su ubrzo postala i ogledi cjelokupne nacije, dočim su se kod nižih slojeva ti kulturni standardi koristili kao sredstvo socijalnoga discipliniranja, ali i socijalnoga uslojavanja. Bagehot je zapisao da su postojali „čitavi slojevi“ engleskoga društva, „koji nisu imali koncepciju onoga što je Providnost nazivala komforom“, „koji nisu imali preduvjete za moralno postojanje“, „koji nisu bili u mogućnosti voditi život koji bi ih učinio čovjekom“, ali koji su opet „kraljicu smatrali dobrom“ i vjerovali da je „pobuna protiv viših slojeva društva značila pobunu protiv same kraljice“. Na takav se način – interpretacijom nemoralnoga ponašanja koje se kosilo s jedinstvenim moralnim kodeksom kao jednoga od najvećih grijeha, zajedno sa strahom od toga da bi se mogli pobuniti protiv kraljice – ideja o jedinstvenom moralnom kodeksu implementirala i u najniže društvene slojeve.²⁴

Dok je savršena viktorijanska žena morala biti vladarica i moralna vertikalna vlastitoga kućanstva i svoga uskoga društvenoga kružoka, prividno slavljena unutar viktorijanske kuće, od vladarice nacije, koja je bila slavljena u cijelom narodu, očekivalo se i zahtijevalo potpuno savršenstvo. Kraljici Viktoriji, ženi koja nije voljela dijeliti svoju vlast, koja je uvijek morala držati apsolutno sve konce u svojim rukama, koju se poštovalo zbog njezinih iznimnih vrlina i čija su načela svima bila poput zakona, „pogreške“ u ponašanju nisu se smjele događati. Taj je imperativ bio toliko snažan da kad se kraljica, koja je kao monarh

²⁴ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 2, 4, 7-8, 10, 13.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 3-4, 9, 40-41, 49, 98, 124, 144, 179, 256.; MILL, John Stuart, *On Liberty*, Kitchener: Batoche Books, 2001., str. 6-7.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 230-231, 233-235, 243-246, 248-249.; BAGEHOT, Walter, *The English Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. 32.

uživala prestiž uvažene kraljevine buržoaskoga imperija, nakon smrti svoga supruga, princa Alberta, 1861. godine povukla iz javnoga života, to je u tolikoj mjeri potkopalo simboličnu vrijednost monarhije da su se Londonom ubrzo počele širiti priče o kraljičinom ludilu, dodatno začinjene šaputanjima o njezinoj bliskosti s njezinim škotskim slugom, John Brownom. Uči u srž viktorijanskoga društva i razumjeti zašto je Bagehot onodobno dao kritiku engleskomu parlamentu, tvrdeći kako je većina Engleza vjerovala da je zemljom vladala kraljica²⁵, znači razumjeti ulogu koju je kraljica Viktorija imala u društvu – a to nije bila samo uloga savršene viktorijanske žene ili pak njezina opća važnost kao kraljice, već uloga najsavršenije osobe. Kraljica je bila ogled svoje zemlje; Bagehot je čak napisao da „većina Engleza nikada ne bi poslušala nekoga drugoga“, dok je Briggs utvrdio da je „Viktorija predstavljala kontinuitet u društvu i kulturi koji su se mijenjali te da ni jedan vladar poslije Elizabete I. nije ostavio tako snažan dojam na svoje podanike“. Budući da se Viktorijina zemlja tada kretala prema jedinstvenom moralnom kodeksu, upravo se zato, zbog ideala savršene žene uklopljenog u obrazac ponosa i osjećaja privilegije zbog počasti pripadnosti toliko uzvišenomu društvu, koji se kretao usporedno s ostatkom nacije, razdoblju njezine vladavine poklanja pridjev „viktorijanski“.²⁶

Njezinu dugu vladavinu, obilježenu tradicionalnim vrijednostima te strogim moralnim i socijalnim pravilima, engleska historiografija dijeli na tri razdoblja: 1. 1837. – 1851.; 2. 1851. – 1873.; 3. 1873. – 1901. godine. Ako se pomnije zagledamo u svako od razdoblja, vidjet ćemo da je viktorijanska era bila daleko od reprodukcije ustaljena reda, a više doba nevjerojatnoga rasta i turbulentnih promjena. U periodu od 1837. do 1901. godine Engleska se pretvorila u modernu industrijsku naciju, s teritorijima po cijelom svijetu, a sustav

²⁵ Briggs tvrdi da je do toga, između ostaloga, došlo zato što su „jedini javni službenici koje je većina Engleza poznavala bili skupljači poreza i razni inspektori, čije su im aktivnosti često bile mrske, kao i djelovanje policije (još jedne institucije iz viktorijanskoga doba)“. BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 230.

²⁶ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 3-4, 8-9, 140-141, 181-182.; HIBBERT, Christopher, *Queen Victoria: A Personal History*, Cambridge: Da Capo Press, 2001., str. 61, 127, 184, 233, 321-330, 501-502.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231, 239, 245.; BAGEHOT, Walter, *The English Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. 32, 34, 37-38, 41, 46, 48-51, 167, 185.; SMITH, Paul, „Editor's introduction“ u: *The English Constitution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. VIII.; GELARDI, Julia P., *Rođene za krunu*, Zagreb: VBZ, 2018., str. 17.

vrijednosti koji je utvrdila omogućavao joj je da posloži rodne uloge i društvene slojeve s obzirom na promjene tijekom stoljeća.²⁷ Na sljedećim stranicama predstavljena su sva tri razdoblja, koja su kroz kratku analizu tri književna djela nastala u svakom od razdoblja, ponudila specifična obilježja svakoga od ta tri razdoblja.

²⁷ HOBBSAWM, Eric, *Doba kapitala 1848-1875*, Zagreb: Školska knjiga, 1989., str. 12.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231-233, 236-239, 241, 247.

3. TRI RAZDOBLJA

Asa Briggs u svojoj je knjizi *Socijalna povijest Engleske* utvrdio da su prvo i treće razdoblje Viktorijine vladavine bili obilježeni „duhom buntovništva“, dočim je srednje, drugo razdoblje nazvao vremenom „ekonomskog napretka, socijalne stabilnosti i kulturne raznolikosti (obilježenog Krimskim ratom, koji se, međutim, često zaboravlja)“. Analizirajući tri književna djela nastala u svakom od tih razdoblja, njegove riječi ne samo da se pokazuju nepogrešivo točnima, već se isto može reći za tri autora tih književnih djela, čiji životi posve odgovaraju Briggsovim utemeljenim zaključcima. Dok su Charlotte Brontë i Thomas Hardy nedvojbeno bili ogledni primjerak književnih buntovnika svoga vremena, baš kao i njihova, kako se tada smatralo, „neprimjerena djela“, utoliko je George Eliot, velika i fantastična spisateljica s nevjerojatnom sposobnošću uvida u ljudsku psihu, bila ogledni primjerak književne suzdržanosti svoga vremena.²⁸

Dio o „tri razdoblja“ u radu je podijeljen na tri manja dijela, koja pomoću analize tri književna djela viktorijanskoga doba daju pregled specifičnih obilježja pojedinoga razdoblja Viktorijine vladavine. Tako je u prvom manjem dijelu (3.1.) analizirana knjiga Charlotte Brontë *Jane Eyre*, a obrađena je pojava, djelovanje i javna kritika čartizma. U drugom manjem dijelu (3.2.) analizirana je knjiga George Eliot *Mlin na Flossi*, a obrađen je dobar dio onoga što je Briggs smatrao „tipično viktorijanskim“²⁹. U trećem manjem dijelu (3.3.) analizirana je knjiga Thomasa Hardyja *Tessa iz porodice D'Urberville*, a obrađen je slučaj Thomasa Hardyja i kritika „viktorijanstva“. U sva tri manja dijela također su ponuđeni i opći podaci o autorima tih književnih djela, kao i kritika kojom je viktorijanska javnost dočekala ta tri djela.

²⁸ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 3, 90, 111-112, 154, 157, 162.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 122.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231.; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 7, 11, 184, 239, 246.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 348, 370, 423-424.

²⁹ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 233.

3.1. PRVO RAZDOBLJE (1837. – 1851.)

Buntovništvo Charlotte Brontë i njezinih romana, među kojima prednjači *Jane Eyre* (1847.), sastojalo se prije svega u prikazivanju nečega što se tijekom viktorijanskoga doba smatralo nemoralnim. Čitateljima suvremenoga društva 21. stoljeća vjerojatno je teško pojmiti recepciju jednoga takvoga književnoga djela u viktorijanskomu društvu, no doista je ono što je izdvajalo Charlotte Brontë tijekom toga vremena bila njezina sklonost slobodoumnom opisivanju strasti, zbog koje su onodobni kritičari njezin roman *Jane Eyre* okarakterizirali kao vulgaran.³⁰

Ljubav između Jane Eyre, siromašne guvernante, i Edwarda Fairfaksa Rochestera, bogatoga i uglednoga veleposjednika, prožeta žudnjom, strašću i željom, onako otvoreno bačena ispred lica viktorijanskih uglednika, bila je istovremeno šokantna i skandalozna te se posve protivila onom obliku morala koji je bio utjelovljen u interesima i mišljenjima viših društvenih slojeva. Uzmemo li u obzir viktorijanske vrijednosti kojima se tijekom toga razdoblja težilo, kao i položaj kakav je žena trebala zauzimati u onodobnom viktorijanskom društvu, onda ne treba pretjerano čuditi tadašnja osuda javnosti toga djela, kao niti svojevrсна obrana Charlotte Brontë, koja je u predgovoru drugoga izdanja svoga romana stala u obranu svoje junakinje Jane, koju su viktorijanski kritičari napali zbog slobode koju si je kao žena, pritom siromašnoga podrijetla, dopuštala u ophođenju prema gospodinu Rochesteru. Svakako Charlotte Brontë u toj „nemoralnosti“ nisu pomagale niti aluzije na Stvoritelja koje se provlače djelom i silni biblijski citati kojima je odlučila zasuti svoje čitatelje, a što se u onodobnom bogobojaznom viktorijanskom društvu naklonjenom religiji moglo smatrati određenom vrstom povrede Providnosti, kada su se Svete riječi na takav način miješale sa požudom. Još je George Eliot ustvrdila kako su tri velike viktorijanske riječi bile „Bog, dužnost i besmrtnost“, a Brontë je, izjavljujući da je za Jane njezin „budući muž postajao cijeli svijet, i više od svijeta“ – „gotovo njezina nada u raj“, da

³⁰ GASKELL, E. C., *The Life of Charlotte Brontë*, London: Smith, Elder and Co., 1857., str. 169-176.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 3.; SMITH, Margaret (ur.), *The Letters of Charlotte Brontë: Volume Three 1852-1855*, Oxford: Clarendon Press, 2004., str. XIX, 21, 90, 110, 117, 119-120, 124, 131-133, 135, 137, 153, 188, 294, 378.

je „stajao između nje i svake pomisli na vjeru“ te da „zbog Rochestera, kojega je pretvorila u idola, Jane nije mogla vidjeti Boga“, na određeni način izvrgnula ruglu sve tri. No ipak, izuzmemo li stigmu nemoralnosti, *Jane Eyre* djelo je koje je postiglo izuzetan uspjeh među onodobnom publikom te, upravo iz razloga što se o njemu toliko mnogo pričalo i što je do srži protreslo konvencionalna društvena uvjerenja, možemo ga iskoristiti za promatranje prvoga razdoblja Viktorijine vladavine.³¹

Tijekom tog prvog razdoblja ono što je najviše zaokupljalo društvenu pozornost u viktorijanskoj Engleskoj bila je pojava čartista. O tome u *Jane Eyre* piše čak i Brontë – „a ja neću pristati da se oslobodite sve dok ne budete potpisali najliberalniju Povelju kakvu su despoti ikad izdali“. Brontë je pod „Poveljom“ mislila na čartiste i njihovu Narodnu povelju (*People's Charter*), izdanu 8. svibnja 1838. godine u Londonu. Njezino spominjanje čartista posve je razumljivo jer su tijekom prvoga razdoblja Viktorijine vladavine čartisti postali tema svakodnevnoga razgovora kao malo što prije toga, a što nam je poznato iz brojnih onodobnih novinskih članaka. Naime, vrijeme u kojemu se čartizam prvi put pojavio, bilo je vrijeme u kojemu su novine u Engleskoj bile relativno jeftine i lako dostupne svima. Kao pokret kojemu je pisana riječ bila ključna za djelovanje – jer su pomoću pisane riječi mogli doprijeti do velikoga broja ljudi – čartisti su iza sebe ostavili mnogobrojnu dokumentaciju (pamflete, postere, novinske članke...), no također se o njima samima mnogo i pisalo, ne samo u novinama, već i u knjigama. U kolikoj je točno mjeri taj pokret utjecao na ljude onoga vremena, govori činjenica da je Brontë, koja je svakodnevno čitala novine, u svom ljubavnom romanu spomenula čak i njih.³²

³¹ GASKELL, E. C., *The Life of Charlotte Brontë*, London: Smith, Elder and Co., 1857., str. 169-176.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 3, 112.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 241.; SMITH, Margaret (ur.), *The Letters of Charlotte Brontë: Volume Three 1852-1855*, Oxford: Clarendon Press, 2004., str. XIX, 21, 90, 110, 117, 119-120, 124, 131-133, 135, 137, 153, 188, 294, 378.; BRONTË, Charlotte, *Jane Eyre*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2012., str. 360, 379, 605-618.

³² THOMPSON, Dorothy, *The Early Chartists*, London: Palgrave Macmillan, 1971., str. 1, 38.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232.; SMITH, Margaret (ur.), *The Letters of Charlotte Brontë: Volume Three 1852-1855*, Oxford: Clarendon Press, 2004., str. XX.; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 6, 294.; BRONTË, Charlotte, *Jane Eyre*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2012., str. 353.

Čartizam, nazvan po *People's Charter* iz 1838. godine, bio je prvi masovni pokret britanskih radnika – ujedno i njihova prva organizirana politička akcija – koji je od 1832. (kada je izdan *Reform Act*, liberalna reforma parlamenta) do 1858. godine (kada je bila posljednja nacionalna čartistička konvencija) tresao britansku političku i društvenu scenu. Budući da se 30-ih godina 19. stoljeća Engleska još uvijek nije uspjela uhvatiti ukoštac sa socijalnim pitanjem što ga je izazvala pojava industrijske revolucije, čartisti su odlučili primorati parlament da se donese opće i jednako pravo glasa za sve muškarce starije od 21 godine te da se Engleska preustroji u demokratsku državu. Njihovi zahtjevi bili su posve razumni. Promatrajući siromašan sloj engleskoga društva (uključujući žene i djecu), kako mučno radi u golemim industrijskim postrojenjima, u nehumanim uvjetima i bez ikakvih prava³³, nije teško zaključiti što ih se toliko dojmilo da su u jednom novinskom članku izjavili kako „žive u društvu koje više odgovara 18. nego li 19. stoljeću“. Naime, čartisti su smatrali da pravo i ustavna pravda u jednakoj mjeri pripadaju njima, koliko pripadaju bilo kojem drugom viktorijanskom društvenom sloju, i bili su se spremni boriti za to. Budući da peticije koje su uputili parlamentu nisu naišle na odobravanje, u samom pokretu došlo je do razilaženja u stavovima. Jedna strana toga pokreta zalagala se da čartisti u daljnje djelovanje uključe primjenu sile, dok je druga strana zagovarala mirno uvjeravanje. Javnost koja je sve to napeto pratila putem novinskih članaka, bila je uvjerena da se na pomolu nazirala revolucija. Briggs je napisao da se „tijekom 40-ih godina 19. stoljeća mogao uvijek čuti glas raznih proroka, poglavito Thomasa Carlylea“, škotskog filozofa i povjesničara. O čemu je točno Carlyle tada prorokovao, doznajemo iz njegova djela *Chartism* (1840.). U tom je djelu Carlyle zapisao „da su uvjeti engleskoga radničkoga sloja trenutno toliko loši da se nešto mora reći i učiniti po tom pitanju“. Smatrao je da u „vremenu u kojemu čartisti broje 1 500 000 ljudi, spremnih fizičkom silom ostvariti svoja prava, takvo što nije

³³ Tijekom 30-ih godina 19. stoljeća žene i djeca činili su većinu radne snage u industrijskim postrojenjima te su radili između 14 i 18 sati na dan. Nakon što je 1844. godine donesen *Factory Act*, koji je ograničio radni dan osoba mlađih od 18 godina na 12 radnih sati, radni dan djece započinjao je u 6 sati ujutro, a završavao u 7 sati navečer, s pauzom za obrok. Muškarci i žene radili su do 9 sati navečer, a ponekad čak i dulje od toga. Godine 1847. donesen je zakon o desetsatnom radnom danu za sve radnike. U ožujku 1857. godine novine je potresao skandal o desetogodišnjem dječaku-radniku, koji je umro nakon što ga je na poslu pretukao upravitelj tvornice. Već se 1872. godine u novinama pojavljuju polemike oko ograničavanja radnoga dana na 9 sati rada. ITTMANN, Karl, *Work, Gender and Family in Victorian England*, London: Macmillan Press, 1995., str. 14, 45, 53, 58, 64, 156.

neprirodno“. Također je izjavio da su „čartisti zloslutna i kobna tema koja ih proganja već nekoliko godina“ i da će, „ako se nešto ne učini u vezi s tim, taj pokret jednoga dana učiniti nešto što neće odgovarati nikome“. Briggs tvrdi da Carlyle nije bio jedini koji je prorokovao takav tragičan završetak, već da je i „Melbourne, preživjeli čovjek 18. stoljeća“, također „revoluciju smatrao mogućom“. Naime, uz čartiste, u to je doba Englesku potresala i *Liga za ukidanje žitnih zakona*, pa su tako parlament i veleposjednici, osim što su bili optuživani za nehumano odnošenje prema radničkom sloju, također bili optuživani i za to da, kako kaže Carlyle, „ljudima otimaju kruh iz usta, a kruh je ono od čega čovjek živi“. Do revolucije ipak nije došlo. Godine 1846. došlo je do ukidanja žitnih zakona, a čartisti su, nakon što su 1847. godine uspjeli izboriti zakon o desetsatnom radnom danu, tijekom 50-ih godina 19. stoljeća primirili svoje djelovanje. No opet, svijest o njima i njihovom „nasilnom traženju prava i pravde“, koje je zamalo dovelo do revolucije, u viktorijanskom društvu nije ostala u pozitivnom sjećanju jer je Edwin Paxton Hood zapisao da su „čartisti bili najstrašnija i najneprirodnija stvar koja je zadesila njegovo doba“.³⁴

³⁴ CARLYLE, Thomas, *Chartism*, Boston: Charles C. Little and James Brown, 1840., str. 1, 12, 17, 43-44.; HOOD, Edwin Paxton, *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*, London: Partridge and Oakey, 1852., str. 112-113.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 11-12, 17, 34-37, 48, 66, 81, 172.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 55-56, 60, 87, 172.; THOMPSON, Dorothy, *The Early Chartists*, London: Palgrave Macmillan, 1971., str. 43-44.; WALTON, John K., *Chartism*, London: Routledge, 1999., str. VIII-X, 6.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232.; FRANK, Christopher, *Master and Servant Law: Chartists, Trade Unions, Radical Lawyers and the Magistracy in England 1840-1865*, Surrey: Ashgate, 2010., str. 8, 27, 50-52, 55-56, 68-69, 75-76, 81, 92, 204-205, 243-244, 246.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 264, 267-269, 374.

3.2. DRUGO RAZDOBLJE (1851. – 1873.)

Nakon što je sredinom 19. stoljeća postignuta društvena i politička ravnoteža, a mnoge se vatre nezadovoljstva ugasile, u Engleskoj je nastupilo doba stabilnosti i golemoga napretka. Briggs je zapisao da „dobar dio onoga što se smatra tipično viktorijanskim pripada onoj srednjoj fazi Viktorijine vladavine, u kojoj je aristokracija još održavala svoj društveni i veći dio političkoga utjecaja, i kad nije dominirala samo jedna politička stranka na društvenoj pozornici“. Djelo George Eliot, *Mlin na Flossi* (1860.), prožeto svime što je Briggs zapisao, realističan je odraz toga drugoga razdoblja.³⁵

Mary Ann Evans, koja je pisala pod pseudonimom George Eliot, za razliku od Charlotte Brontë, koja se još za života odrekla svoga pseudonima Currer Bell i karijeru nastavila pod vlastitim imenom, do kraja svoga života objavljivala je svoja djela pod muškim imenom. Nije to bilo toliko zbog razloga što se Eliot tijekom svoje karijere morala boriti za priznanje ženske autorice u muškom svijetu – temelj za takvo što već su joj postavile Jane Austen i sestre Brontë, koliko je to bilo zbog razloga što ju je većina ljudi toga doba doživljavala kao „muškaraču“. Naime, govorilo se da je George Eliot bila „ženski pisac sa pameću muškarca“, što se u ono vrijeme smatralo izuzetnim komplimentom, no kako je bilo nepodnošljivo i nedopustivo zamisliti da bi jedna tadašnja žena svojom inteligencijom mogla konkurirati muškarcima, njezina se osebujna osobnost počela tumačiti u lošem svjetlu. Čini se gotovo ironičnim da je viktorijanska javnost najprije priznala Eliot kao jednoga od „najboljih pisaca“ svoga doba, a onda je diskreditirala kad je saznala da se iza takvoga „briljantnoga uma“ ustvari nalazila žena.³⁶

Građu za roman *Mlin na Flossi* Eliot je prije svega crpila iz svoga djetinjstva. U liku Maggie Tulliver, koja je odrastala u uskogrudnom svijetu željna znanja i životnih iskustava,

³⁵ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232-233.

³⁶ MORLEY, John, „The Life of George Eliot“ u: *Critical Miscellanies*, vol. 3 of 3, London: Macmillan and Co., 1904., str. 3-24.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 111, 154, 162.; ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 528-534.; DAVID, Deirdre, *Intellectual Women and Victorian Patriarchy*, London: Macmillan Press, 1987., str. 161-176.; SMITH, Margaret (ur.), *Selected Letters of Charlotte Brontë*, New York: Oxford University Press, 2007., str. XX-XXII, XL, 72, 75.

Eliot nije utjelovila nikoga drugoga doli samu sebe. Riječ je o autobiografskom romanu, prožetom temeljitim prikazima engleskoga društva, koji savršeno odgovara svemu što je Briggs nazvao tipično viktorijanskim. Tako u djelu upoznajemo lik gospodina Deanea, Maggiena ujaka, koji je utjelovio ideal o čovjeku koji je u životu uspio jedino zahvaljujući samome sebi („...gospodin Deane uspio vlastitom zaslugom...“) i koji je rad promatrao kao svoju najvišu dužnost („...ja ne štedim truda...“). Gospodin Deane „uspinjao se od jednoga mjesta na drugo svojim sposobnostima i dobrim ponašanjem“, samo zato što se za ta „radna mjesta samostalno osposobio“. Upravo zahvaljujući vlastitim sposobnostima i radu, gospodin Dean postao je „uspješan čovjek“, koji „danas nosi dobro sukнено odijelo i sjedi za istim stolom s glavama najboljih tvrtaka u St. Ogg'su“.³⁷

Istodobno kod njega u jednom razgovoru s Tomom Tulliverom, Maggienim bratom, uočavamo opis prošlih vremena i napretka koji se u Engleskoj postigao kroz četrdeset godina, što se može protumačiti kao kritika toga napretka, budući da je to bila „česta pojava tijekom drugoga razdoblja Viktorijine vladavine“.³⁸

„...svijet danas kroči naprijed bržim korakom nego onda kada sam ja bio mladić. Eh, gospodine moj, prije četrdeset godina, kad sam bio otprilike ovako krepak mladić kao ti, očekivalo se od čovjeka da dobar dio svoga života vuče uz rudo prije nego li dobije bič u ruke. Tkalački stanovi radili su polagano, a moda se nije mijenjala tako brzo. Imao sam blagdansko odijelo koje mi je trajalo šest godina. Sve je bilo u manjim razmjerima – u pitanju izdataka, naime. Promjenu je izazvala ta para: ta tjera svaki točak dvaput brže, a s njima i kolo sreće... Ne prigovaram toj promjeni, kao neki ljudi. Trgovina, moj gospodine, otvara čovjeku oči. A ako poraste broj stanovnika na Zemlji, kako se to već i događa, svijet mora oštriti mozak da učini svakovrsna otkrića. Znam da sam učinio svoj dio kao običan poslovni čovjek.“³⁹

³⁷ BROWN, John Crombie, *The Ethics of George Eliot's Works*, London: William Blackwood and Sons, 1884., str. 23-26.; ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 232-235, 400-401, 529-530.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 232-233.

³⁸ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-235.

³⁹ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 399.

U godini u kojoj je Eliot objavila svoj *Mlin na Flossi*, „Engleska je bila najbogatija zemlja na svijetu, s dohotkom po glavi stanovnika koji je 1860. bio 50% viši od dohotka u Francuskoj i barem tri puta veći od onoga u Njemačkoj“. Svi društveni slojevi imali su koristi od ekonomskog napretka zbog kojega su rasle cijene, a plaće kvalificiranih radnika rasle su brže od cijena. Sukladno s tim rasli su i profiti, kao i rente, i dohodak poljoprivrednih gospodarstava, što je dovelo do povećanja standarda života. Netko bi pomislio da će ukidanje žitnih zakona zakočiti napredak engleske poljoprivrede, ali upravo suprotno. Drugo razdoblje viktorijanske ere bilo je zlatno doba poljoprivrede. No, također je to bilo i zlatno doba kulturnoga stvaralaštva. Vodeću ulogu u literarnom svijetu imali su Charles Dickens i George Eliot, Alfred, Lord Tennyson bio je pjesnik laureat, Matthew Arnold, John Ruskin i John Stuart Mill bili su najznačajniji kritičari i filozofi, a Charles Darwin objavio je svoje djelo *Podrijetlo vrsta* (1859.). Čak i sam početak drugoga razdoblja Viktorijine vladavine, koje započinje Velikom izložbom 1851. godine, u kojoj se veličao napredak, inovativnost i britanska premoć na svjetskom tržištu, označava prekretnicu koja se dogodila u Engleskoj tijekom tih godina. No ipak, kako kaže Briggs, čak je i tijekom toga razdoblja „bilo mjesta za kritiku nemoralnoga ponašanja i mutne prakse“, pogotovo na selu, koje su Englezi smatrali okosnicom svoga gospodarstva i ponosili se naprednošću svojih seljaka, od kojih je velika većina bila pismena. Dok su romani, uz novine omiljeno štivo u drugom razdoblju Viktorijine vladavine, opisivali život na selu sentimentalnim tonom, utoliko su novine često objavljivale oštre članke u kojima je život na selu bio opisivao kao razvratan i pun preljuba, incesta, umorstva, pobačaja i trovanja.⁴⁰

George Eliot, koja je pisala prvenstveno o životu na selu i u provinciji, odudarala je od tih sentimentalnih opisa. No iako nije glorificirala život na selu, Eliot je svejedno u nekim

⁴⁰ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 12-13, 15, 22-23, 29, 39, 50, 72-73, 78, 82, 89, 101-102, 111, 145, 157, 159, 162, 166.; BRIGGS, Asa, *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*, Chicago: The University of Chicago Press, 1955., str. 1, 5-6, 14, 16-22, 52-53, 88, 94, 108, 113, 146, 188.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 233-235.; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 7-11.; BRIGGS, Asa, *The Age of Improvement 1783 – 1867*, New York: Routledge, 2014., str. 32-33, 46, 49-52.

opisima ostala suzdržana jer je i ona, kao i dobar dio ostalih pisaca drugoga razdoblja viktorijanskoga doba, bila svjesna toga kako je neke stvari bilo najbolje ostaviti dalje od pogleda javnosti jer su bile „ponižavajuće“ i nisu bile „poučne“. Briggs je pridjev *poučno* nazvao „omiljenim viktorijanskim pridjevom koji se odnosio na građevine, knjige i ideje“. Smatrao je da je „jedan cijeli novi naraštaj bio šokiran svime što se nije uklapalo u prihvaćeni obrazac“ te da je „dijelio predrasudu“ o tome što se i o čemu se tada smjelo govoriti i pisati. Možda bi junakinja George Eliot, Maggie Tulliver, bila drugačije opisana da je Eliot svoj roman pisala u posljednjim godinama Viktorijine vladavine, kada dolazi do drastičnoga kraha literarne suzdržanosti, kao što ćemo vidjeti kod Hardyja, ali ovako smo dobili prikaz Maggie koja je bila rastrgana između onoga što je bila njezina dužnost i onoga što je ona doista htjela.⁴¹

Ta moralna dvojba između dobroga ponašanja koje se očekivalo od žene toga doba i zla koje se tumačilo uplitanjem „Nečastivoga“ u njezino ponašanje, u Maggie je prisutna još od ranoga djetinjstva. Kao dijete, Maggie je i ponašanjem, i izgledom odudarala od svega što je viktorijansko društvo tada cijenilo. Tijekom toga doba na ženi su se najviše cijenili moralni običaji koje je usvojila, zatim zdrav razum na koji joj se moralo ukazati još u djetinjstvu, onda pravila odijevanja i ponašanje u javnosti koje je moralo biti dostojno velike dame te na koncu uređenje doma, koje je bilo svetište obitelji⁴² – sve što je Eliot utjelovala u liku Maggiene sestrične, Lucy Deane. Nasuprot savršenoj Lucy, Maggie je imala tamnu put⁴³, bila je izuzetno živahna i rado se igrala vani⁴⁴ te je bila nevjerojatno

⁴¹ BROWN, John Crombie, *The Ethics of George Eliot's Works*, London: William Blackwood and Sons, 1884., str. 23-26.; MORLEY, John, „The Life of George Eliot“ u: *Critical Miscellanies*, vol. 3 of 3, London: Macmillan and Co., 1904., str. 3-24.; ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 528-530.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 235.

⁴² ECO, Umberto, „Čvrsta viktorijanska Ljepota“ u: *Povijest ljepote*, Zagreb: Hena Com, 2004., str. 361-363. Asa Briggs je rekao da je „G. K. Chesterton napisao da je to bio prvi naraštaj koji je tražio od svoje djece da obožavaju svoj dom bez oltara“. BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 242.

⁴³ „Toga nije nikada bilo u mojoj obitelji, hvala Bogu, a niti smeđe puti, zbog koje se doimlje kao mulatkinja. Ne volim predbacivati Providnosti, ali čini se nepravedno da imam samo jednu djevojčicu i da je ta tako smiješna.“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 13.

⁴⁴ „Kako da je zadržim u čistoj pregači dva sata za redom, to prelazi moju dosjetljivost.“; „...šeće gore-dolje uz vodu kao neki mali divljak...“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 13.

pametna i načitana⁴⁵. Nakon što je njezina obitelj s propašću mlina doživjela novčani krah – što se smatralo najvećom nesrećom na selu, kad bi bogata patrijarhalna obitelj doživjela bankrot i propast mlina, koji je Englezima bio značajan jer je vodom opskrbljivao čitavo selo i poneke dijelove bližega grada⁴⁶ – Maggie se povukla iz javnoga svijeta i ušla u privatni svijet u kojemu joj je jedino društvo činio Philip Wakem, sin čovjeka koji je, kako su Tulliverovi smatrali, bio zaslužan za njihov pad i uništenje njihova ugleda u društvu. Veza između Maggie i Philipa od početka je bila osuđena na propast (Eliot je ovdje sjajno prikazala ono što je Briggs nazvao „viktorijanskim ponosom“⁴⁷, koji je priječio dvoje mladih da uđu u brak samo zato što su dolazili iz zavađenih obitelji), ali ono što ju je posve uništilo bilo je obećanje koje je Tom Tulliver, Maggien brat, zahtijevao od nje. Naime, Tom je lik koji je također utjelovio ideal o mladom čovjeku koji se uspeo na društvenoj ljestvici isključivo radom i vlastitim talentom, a osjećaji obiteljskoga ponosa, odanosti i časti koje mu je Eliot pripisala, doveli su do toga da je Tom napornim radom i snalažljivošću uspio skupiti veliku svotu novca, otplatiti očeve dugove, ponovno uzdignuti svoju obitelj na društvenoj ljestvici i svojoj majci i sestri osigurati dobar život. No kada Tom, odan očevom obećanju da će prezirati ljude koji su bili zaslužni za njihov novčani krah (otac ga je natjerao da to obećanje zapiše na korice Biblije⁴⁸, što je također jedna od karakteristika viktorijanskoga doba jer se u Bibliju zapisivalo sve, od rođenja svih članova obitelji, pa do njihovih vjenčanja i tako sve do njihovih smrti⁴⁹), otkrije da se Maggie potajno nalazila sa sinom koji je uništio njihova oca, on natjera svoju sestru da mu se zakune na Bibliju kako se više nikada neće vidjeti s njim. Zakleti se u ono doba na Bibliju

⁴⁵ „Previše bistra za žensko dijete, bojim se.“; „Ona razumije bolje nego itko o čemu čovjek govori. A trebali biste je čuti kad čita – ravno iz knjige, kao da već sve unaprijed zna. I uvijek za svojom knjigom! Ali to ne valja – ne valja.“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 13, 18.

⁴⁶ ROBERTS, F. David, *The Social Conscience of the Early Victorians*, Stanford: Stanford University Press, 2002., str. 37, 43, 66-70, 222. Roberts također navodi da su mlin i poplava bile česte teme viktorijanskih romana. Isto, str. 37-43.

⁴⁷ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231.

⁴⁸ „Sada napiši – napiši da ćeš zapamtiti što je Wakem učinio tvom ocu i da ćeš za to naplatiti njemu i njegovima, ako ikada za to dođe dan. I potpiši svoje ime: Thomas Tulliver.“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 272.

⁴⁹ GUY, Josephine M., *The Victorian Age: An Anthology of Sources and Documents*, London: Routledge, 1998., str. 2, 289-290, 302, 306-307.

smatralo se obvezom koja bi, ukoliko se prekrši, vodila ravno u ruke „Nečastivom“. Maggie se isprva opirala tom činu, ali kad joj je Tom nametnuo osjećaj grižnje savjesti, rekavši kako joj obitelj, koja se u ono doba smatrala svetinjom, očito nije ništa značila, Maggie je na koncu popustila i zaklela se na Bibliju da će od tada pa nadalje biti poslušna kćer i sestra kakva se očekivalo da bude⁵⁰. Eliot joj je ipak poklonila dozu bunta onda kada je Maggie odlučila da će se samostalno financirati vlastitim radom i da neće prihvatiti Tomovu novčanu pomoć, što je također bila karakteristika drugoga razdoblja Viktorijine vladavine jer su se tada počele javljati polemike oko zagovaranja ženskih prava⁵¹. Jednom zgodom prilike su dovele Maggie natrag u kuću gospodina Deanea, u kojoj je ona upoznala Stephena Guesta, mladoga gospodina iz imućne obitelji, koji se udvarao njezinoj sestrični Lucy Deane. Privlačnost koja se gotovo momentalno stvorila između Maggie i Stephena čak je i Eliot smatrala pretencioznom⁵², ali dopuštala je vjerovati kako je takvo što bilo moguće između dvoje mladih ljudi željnih avanture koja bi mogla razbiti njihovu ustaljenu svakodnevicu⁵³. Stephen, ne mareći previše za svoju obvezu prema Lucy, nakon duboke borbe sa samim sobom ipak se odlučio udvarati Maggie, dok se Maggie sve do kraja romana nastavila boriti sa žudnjom koju je u njoj probudila ljubav.⁵⁴

⁵⁰ „Maggie položi ruku na rukom ispisanu stranicu Biblije i ponovi obećanje.“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 348.

⁵¹ John Stuart Mill bio je među prvima koji se u svom eseju *The Subjection of Women* (1861.; prvi put objavljen 1869.) zalagao za to da se ženama poklone ista prava kao muškarcima. Njegov esej sjajan je prikaz ženske podčinjenosti tijekom viktorijanskoga doba i polemika oko zagovaranja ženskih prava koje su se javile tijekom druge polovice 50-ih godina 19. stoljeća. MILL, John Stuart, *The Subjection of Women*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University, 1999., str. 3-116.

⁵² „Zar se zaljubio u tu nevjerojatnu kćer gospođe Tulliver na prvi pogled? Za takve se strasti nikada ne čuje u zbiljskom životu. Osim toga, on je već zaljubljen i napola zaručen s najdražim malim stvorenjem na svijetu. A on nije čovjek koji će ikako učiniti iz sebe budalu. Ali kad je nekome dvadeset i pet godina, onda mu vršci prstiju nisu od kamena, da bi bio posve ravnodušan prema dodiru pristale djevojke.“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 385.

⁵³ BROWN, John Crombie, *The Ethics of George Eliot's Works*, London: William Blackwood and Sons, 1884., str. 23.

⁵⁴ BROWN, John Crombie, *The Ethics of George Eliot's Works*, London: William Blackwood and Sons, 1884., str. 23-26.; MORLEY, John, „The Life of George Eliot“ u: *Critical Miscellanies*, vol. 3 of 3, London: Macmillan and Co., 1904., str. 3-24.; YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 90-91, 152.; ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 529-530, 532-534.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-236.

Osjećaj dužnosti prema činjenju onoga što je ispravno, onoga što su Stvoritelj i Društvo (Eliot je tu stavila veliko slovo jer je viktorijansko društvo usporedila sa važnošću koju je Providnost imala u njihovim životima)⁵⁵ zahtijevali od nje – ne razočarati vlastitu obitelj, ne povrijediti svoju sestričnu Lucy i Philipa Wakema, koji je bio Stephenov najbolji prijatelj, a koji je Maggie još uvijek volio – toliko je snažno prisutna u njezinom liku da čitatelj uopće ne posumnja kako bi bilo koja druga viktorijanska žena postupila jednako kao Maggie u toj situaciji. Doduše, Maggie je u jednom trenutku doista pobjegla sa Stephenom, čime je Eliot prikazala svu žensku slabost u ponašanju, ali se nakon duševnih previranja ipak vratila natrag obitelji, neudana i posve nesvjesna činjenice kako će se taj bijeg odraziti na njezinu krepost u „Društvu“. Maggie, djevojka koja je cijeli svoj život samo htjela da je obitelj, ponajprije brat Tom, istinski zavoli i prihvati onakvu kakva je doista bila, svoj je kraj dočekala potopivši se zajedno sa svojim bratom u rijeci.⁵⁶

Maggiena prerana smrt, za razliku od lika Jane Eyre, koja je do kraja svoga života živjela sretno i u lijepom braku sa gospodinom Rochesterom⁵⁷, pokazuje koliko se daleko odmakla literarna produkcija tijekom drugoga razdoblja Viktorijine vladavine. Tada više nije bilo važno napisati realističnu priču sa sretnim završetkom, već prikazati što realističniju sliku vlastitoga doba. A kako je Briggs rekao, „u tim je godinama itekako bilo mjesta za polemike, sumnje pa čak i za pesimizam“.⁵⁸

⁵⁵ „...a žena svijeta, s onim tankočutnim instinktom koji joj je dan da sačuva Društvo, vidjela je odmah da se gospođica Tulliver ponijela posve nevaljalo.“; „Ali profinjeni se instinkt žene svijeta ne da prevariti – srećom! – inače na što bi Društvo spalo?“ ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 495-496.

⁵⁶ BROWN, John Crombie, *The Ethics of George Eliot's Works*, London: William Blackwood and Sons, 1884., str. 23-26.; MORLEY, John, „The Life of George Eliot“ u: *Critical Miscellanies*, vol. 3 of 3, London: Macmillan and Co., 1904., str. 3-24.; ELIOT, George, *Mlin na Flossi*, Zagreb: Zora, 1957., str. 529-530, 532-534.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-236.

⁵⁷ BRONTË, Charlotte, *Jane Eyre*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2012., str. 594-599.

⁵⁸ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-236.

3.3. TREĆE RAZDOBLJE (1873. – 1901.)

Prikaz što realističnije slike vlastitoga doba svoj je vrhunac doživio tijekom trećega razdoblja Viktorijine vladavine. John Morley, engleski liberal, pisac i novinar, u svom je eseju *On Compromise* (1874.) napisao da je „konačno došlo vrijeme u kojemu čovjek ima pravo razmišljati slobodno i ponašati se nezavisno, u kojemu ima pravo koristiti svoj um bez stalne prijetnje vlasti te oblikovati svoj život bez neupitne pokornosti običajima“. Koliko je Morley, kao član Liberalne stranke koja je u Engleskoj osnovana 1859. godine, bio u pravu ili krivu što se tiče slobode izražavanja u posljednjoj fazi Viktorijine vladavine, vidljivo je iz slučaja Thomasa Hardyja, jedne od najkontroverznijih ličnosti toga doba.⁵⁹

Slučaj toga izuzetnoga engleskoga pisca, koji je prerastao literarnu sferu i pretvorio se u gorljivi društveni skandal, veoma je zanimljiv i vjerojatno bolje nego išta drugo ilustrira prilike u engleskomu društvu potkraj 19. stoljeća. Naime, upravo u vremenu u kojemu je objavio svoja najbolja djela (*Tessa iz porodice D'Urberville*, 1891.; *Neugledni Jude*, 1895.), ogorčen i povrijeđen zlonamjernošću kojom su engleska publika i kritičari dočekali njegove posljednje romane (pogotovo *Tessu*), kao i napadima javnosti i novinara koji su ga osuđivali kao pisca i kao čovjeka – nazivajući ga „pornografom“, „bezbožnim“, „nemoralnim“, „nehumanim“, optužujući ga da „napada instituciju braka“, da „gazi moralne principe“, da mu „ništa nije sveto“, da je „njegov prikaz engleskoga društva za svaku osudu“ jer „vrijeđa svetost porodice i crkvu“ – Hardy se zarekao da više nikada neće napisati, a kamoli tek objaviti kakav roman. I doista, od 1895., kada je objavljen *Neugledni Jude*, pa sve do 1928., kada je umro, Hardy nije niti napisao, niti objavio bilo kakvo prozno djelo.⁶⁰

⁵⁹ MORLEY, John, *On Compromise*, London: Chapman and Hall, 1874., str. 1.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 231, 233, 236.; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 10.

⁶⁰ HARDY, Florence Emily, *The Life of Thomas Hardy 1840-1928*, London: Macmillan and Co., 1962., str. 243-290.; HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 435.; GIBSON, James, *Thomas Hardy: A Literary Life*, London: Macmillan Press, 1996., str. 1-2.; GUY, Josephine M., *The Victorian Age: An Anthology of Sources and Documents*, London: Routledge, 1998., str. 467.; COX, R. G. (ur.), *Thomas Hardy: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. XXIII-XXXIII.

Thomas Hardy pojavljuje se na literarnoj i društvenoj pozornici viktorijanskoga doba tijekom 70-ih godina 19. stoljeća, u vremenu u kojemu su pisci prvoga (npr. William Makepeace Thackeray) i drugoga (npr. Charles Dickens) razdoblja Viktorijine vladavine ili mrtvi, ili na zalasku karijere (npr. George Eliot). Već je tada viktorijanska javnost imala problema s njegovim lascivnim opisima društva u kojemu su živjeli i degradacijom morala koja je, čini se, Hardyja strahovito mučila i proganjala sve do smrti, ali su ga trpjeli jer je bio „zanimljiv“, „inovativan“, „nimalo nalik nijednoj drugoj javnoj osobi svoga vremena“ i „jedini pisac kojemu se tada mogla pripisati etiketa velikana“ – što je Briggs sjajno opisao onda kada je izjavio da je „Engleska proizvela više velikana nego bilo koja druga zemlja i da je kult veličine bio uvijek jak i prirodno se pretvarao u obožavanje junaka“⁶¹. No kad je Hardy u *Tessi* otišao toliko daleko da je Engleza iz višega staleža prikazao kao neumjesnoga napasnika opsjednutoga putenim užicima i novcem – koji se služio vulgarnim riječima, izrugivao Bogu, napadao svećenika, prigrabio sebi plemenito prezime koje mu nije pripadalo te na koncu vrbovao i silovao mladu, čistu, neiskvarenu seosku djevojku koju je obmanjivanjem i lažima učinio svojom seksualnom robinjom – tvrdeći kako je „izrekao ono što danas svatko misli i osjeća“⁶², viktorijansko društvo nije moglo mirno i suzdržano prijeći preko toga. A kad je usprkos prašini koja se podigla oko *Tesse* Hardy objavio svoje djelo *Neugledni Jude*, u kojemu je žena zavodila druge muškarce i podavala im se unatoč tome što je znala da joj se muž nalazio u neposrednoj blizini na samrtničkoj postelji, ogorčenje protiv njega preraslo je u masovnu hysteriju, koja se poput divlje vatre proširila od Europe sve do Amerike i Australije⁶³. Dodatan plamen dramatičnosti potpirivali su Hardyjevi tadašnji zakleti neprijatelji – biskupi, koji su davali izjave u novinama, govoreći kako je „njegova *Tessa* kvarila mladež“, a da su „*Neuglednog Judea* bacili u vatru“, te apelirajući na „savjest engleskoga društva da se tom dekadentnom bogohulitelju stane na

⁶¹ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 235.

⁶² Hardy je to zapisao u predgovoru prvoga izdanja *Tesse* iz 1891. godine. HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 431.

⁶³ U biografiji svoga muža, F. E. Hardy zapisala je da je Thomas iz Amerike i Australije dobivao pakete u kojima se nalazio pepeo te da je u pismima unutar tih paketa pisalo da je to bio „pepeo njegovih ogavnih knjiga koje su zapalili“. HARDY, Florence Emily, *The Life of Thomas Hardy 1840-1928*, London: Macmillan and Co., 1962., str. 270.

kraj“. Dužan mu nije ostao ni G. K. Chesterton, poznati britanski kritičar i pisac, koji ga je nazvao „otrovnim“, „seoskim ateistom i bogohulnikom“, „perverznim heretikom“ koji je „izmislio Boga samo kako bi Mu se mogao rugati“.⁶⁴ Hardy se u predgovorima izdanja svoje *Tesse* (sve do 1912.) žustro branio i borio protiv tih „navodnih literarnih boraca“, tih „modernih čekića heretika; zakletih obeshabrivača koji su uvijek budno pazili da ne zamru tradicije, koji su promicali određene ideje i čuvali privilegije“, a koji su „krenuli u pohod na njega kao u lov na vještice“.⁶⁵ Uvidjevši da se u takvom okruženju ne može slobodno izražavati („Svijet je tako napučen da se kod svake izmjene položaja, čak i kod najopravdanijeg napretka, stane nekome na kurje oko.“), Hardy je odlučio zatomiti svoj umjetnički talent i do kraja svoga života više nikada ne napisati roman.⁶⁶

Afera Hardy prestaje biti šokantna onda kada se njegov slučaj stavi u širi kontekst onoga vremena. Briggs je zapisao da je „kraj velike viktorijanske ekspanzije na prijelazu iz 60-ih u 70-e godine 19. stoljeća otvorio put fazi u kojoj je tijekom 70-ih godina došlo do kolapsa intenzivne poljoprivrede, koji je izazvao ne samo osjetan pad prihoda farmera zakupnika i zemljoposjednika, nego i promjene u izgledu seoskoga krajolika, donoseći mnogo više pašnjaka nego polja pšenice, i mnogo više polja hmelja, voćnjaka i povrtnjaka tijekom 80-ih – a dok je strana konkurencija tjerala neke farmere da traže ponovno uvođenje zaštitnih carina, industrijalci su se također počeli žaliti na ugroženost od inozemstva“⁶⁷. Pitanje irske autonomije, koje se tada pojavilo u punom jeku, dovelo je do strahovitih posljedica za englesku politiku jer je „1886. podijelilo Gladstoneovu Liberalnu

⁶⁴ CHESTERTON, G. K., *The Victorian Age in Literature*, London: Williams & Norgate, 1913., str. 138-139, 143-144.

⁶⁵ *Saturday Review*, tjednik kojega je Briggs nazvao „oštrim novinama s oštrim člancima“, opisao je napad na Hardyja kao „*The New England Witch Mania*“. BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 234-235.; COX, R. G. (ur.), *Thomas Hardy: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. XXVIII.

⁶⁶ HARDY, Florence Emily, *The Life of Thomas Hardy 1840-1928*, London: Macmillan and Co., 1962., str. 262-275.; HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 431-438.; GIBSON, James, *Thomas Hardy: A Literary Life*, London: Macmillan Press, 1996., str. 41-137.; MILLGATE, Michael, *Thomas Hardy: A Biography Revisited*, New York: Oxford University Press, 2004., str. 8.; COX, R. G. (ur.), *Thomas Hardy: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. XII-XXX; MITCHELL, Sally, *Daily Life in Victorian England*, Connecticut: Greenwood Press, 2009., str. 11, 239.

⁶⁷ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 236.

stranku, što je omogućilo konzervativcima da ostanu na vlasti gotovo dva desetljeća“. Upravo su konzervativci uveli reorganizaciju lokalne vlasti, koja je 1888. godine dovela do izbora grofovijских vijeća, baš kao i fiskalne promjene koje su, osobito porez na nasljedstvo (1889.), teško pogodile sve društvene slojeve. Takvo loše opće stanje u zemlji koja je tijekom 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća uživala golemi ekonomski i socijalni napredak i stabilnost, dovelo je do nereda na ulicama, demonstracija nezaposlenih i fizičkih obračuna na Trafalgar Squareu. Thomas Hardy bio je jedan od onih koji je svoje strahove vezane uz vladajuću kulturu izražavao u svojim djelima. „Je li moral bio narušen? Jesu li tradicionalne vrijednosti bile odgovarajuće? Koja je bila uloga žena?“, pitao se.⁶⁸

Sukladno s općim nezadovoljstvom koje je tada vladalo, u viktorijanskomu društvu počela se javljati i kritika „viktorijanstva“. Vodeći engleski filozofi, mislioci, socijalni reformatori, kritičari i povjesničari počeli su propitivati temeljne vrijednosti viktorijanskoga doba, prije svega „uspjeh postignut vlastitim snagama“, „karakternost“ i „čestitost“. Na udaru se nisu našli samo „uporno slavljene ideali“, već i jedinstveni moralni kodeks koji se uspostavio početkom vladavine kraljice Viktorije. Tako vrline poput „marljivosti“, „štedljivosti“, „umjerenosti“ i „ozbiljnosti“ krajem 70-ih godina 19. stoljeća postupno izlaze iz mode i otvaraju put „ironiji“, „sjemenu sumnje“ i „buntovništvu“ koji su obilježili 80-e i 90-e godine 19. stoljeća. Tek tada Briggs uvodi pojam modernosti u viktorijansko doba i kaže da su „te godine bile most prema stvaranju modernoga pokreta, kao i novim pojmovima, od moderne žene do novog sindikalizma“. Tvrdi da su pred kraj Viktorijine vladavine „odbačeni mnogi viktorijanski okovi i da je sve jasnija spoznaja o nejednakosti u društvu proizvela u ljudima gorak osjećaj krivnje“.⁶⁹

⁶⁸ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 126, 129-135, 138-139, 173, 176, 186.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 236.; BENTLEY, Michael, *Lord Salisbury's World: Conservative Environments in Late-Victorian Britain*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004., str. 28, 48, 54-55, 65, 67, 95-98, 174, 201-202, 219, 248, 300.; MILLGATE, Michael, *Thomas Hardy: A Biography Revisited*, New York: Oxford University Press, 2004., str. 88-89, 246, 277.

⁶⁹ BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 237-238.; COCKRAM, Gill G., *Ruskin and Social Reform: Ethics and Economics in the Victorian Age*, New York: Palgrave Macmillan, 2007., str. 17-18, 127, 139-140, 147-150.

No opet, aristokracija i konzervativci, potpomognuti biskupima i svećenicima, koji su u takvim okolnostima „širenje Evandjelja smatrali svojom dužnošću“, nastojali su, pozivajući se „na istinu i pravdu“, povratiti barem dio „moralne note“ koja je počela propadati, a što su mnogi smatrali „obilježjem nesređenog, prijelaznog i iznad svega demokratskog doba“. Unatoč tome što su tijekom „buntovnih 80-ih godina“ konvencionalno ponašanje i cjelokupan sustav vrijednosti viktorijanskoga doba bili propitivani, ti borci za „istinu i pravdu“ svejedno su, provodeći raznorazne sankcije, inzistirali na „zakonu dužnosti“ i „očuvanju vrlina na kojima je bilo sagrađeno viktorijansko društvo“. Tako je 1895. godina bila kobna ne samo za Thomasa Hardyja, već i za Oscara Wildea, još jednoga velikoga engleskoga pisca. U godini u kojoj je objavio svoju knjigu *Važno je zvati se Earnest* (1895.), u kojoj se pomoću igre riječima izrugivao viktorijanskim vrijednostima, „Oscar Wilde morao se suočiti sa sudskim procesom, najpoznatijim slučajem stoljeća, koji se usredotočio na optužbu o njegovoj homoseksualnosti, što mu je ne samo uništilo život, nego je i razbilo čaroliju koju su širili drugi buntovnici“. Briggs je još zapisao da su nakon Wildeova suđenja „svi oblici dekadencije i svi napadi na čestitost bili pribijeni na stup sramote“. Kad je Thomas Hardy, nakon *Tesse* koju je viktorijansko društvo već osudilo, objavio *Neuglednoga Judea*, iste godine u kojoj je Wilde objavio svoga *Earnesta*, u novinama su se počeli pojavljivati članci koji su zahtijevali „borbu engleskoga društva protiv romanopisaca koji su trgovali seksom“. Kako je već spomenuto, Hardy tada prestaje pisati romane i povlači se iz javnoga života, posvetivši se pisanju pjesama.⁷⁰

Samo zato što je u *Tessi*, kojoj je podnaslov *Čista žena*, napisao okrutnu istinu o engleskomu društvu svoga doba⁷¹, što je Engleza iz višega staleža⁷² prikazao poput

⁷⁰ YOUNG, G. M., *Victorian England: Portrait of an Age*, London: Oxford University Press, 1936., str. 144-145, 158-159, 164, 167.; BRIGGS, Asa, *Socijalna povijest Engleske*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 237, 241-242.; BECKSON, Karl, *Oscar Wilde: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. 13, 297, 355, 357, 386, 396.; COX, R. G. (ur.), *Thomas Hardy: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. XII-XIII, 261-264.

⁷¹ „...da u životu ne pobjeđuje dobro, već zlo, i da dobri, plemeniti, čisti i svijetli ljudi propadaju, a hulje i zločinci likuju i uživaju i čast i poštivanje bližnjih i sva materijalna blaga...“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 435.

⁷² „Sve je na tom udobnom D'Urberville imanju bilo vedro, napredno i dobro vođeno; po obroncima, sve dolje do gajeva na njihovu podnožju, pružala su se jutra staklenika. Sve je bilo kao kovani novac – kao posljednji novac što je izašao iz kovnice. Staje, djelomično zaklonjene borovima i hrastovima, opskrbjene najnovijim

skorojevića među plemstvom, što je nemilosrdno i bez uljepšavanja opisao psihi viktorijanskoga uspješnoga čovjeka⁷³, što je odvažno ponudio istinu o Tessinom silovanju (Alexander D'Urberville silovao je Tessu dok je ona spavala, a sam čin, na opće zgražanje čitatelja, nisu prekinule ni suze na Tessinom licu onda kada se sirota djevojka probudila)⁷⁴, što je nepopustljivo i bez opravdavanja opisao Tessino krštenje vlastitoga djeteta – kojega svećenik nije htio niti krstiti, niti pokopati jer to dijete nije bilo plod braka⁷⁵, što je na kraju romana prikazao Tessu kao ubojicu Alexa D'Urbervillea nad kojom se izvršila smrtna kazna, a onda uporno, kao nitko prije njega u tom vremenu, optužio viktorijansko društvo kao glavnoga uzročnika zbog kojega je ta „čista žena“ postala ubojicom i završila na

napravama, bile su jednako dostojanstvene kao kakva crkvice.“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 40.

⁷³ „Kad se stari Simon Stoke, koji je nedavno umro, obogatio kao pošten trgovac (neki su govorili kao posuđivač novaca) na Sjeveru, odlučio je da se nastani kao vlastelin u Južnoj Engleskoj, izvan dohvata svoga poslovnoga područja; a pri tome je osjećao potrebu da nastupi s novim imenom koje ga neće prebrzo poistovjetiti s onim spretnim trgovcem otprije, i koje će biti manje svakidašnje nego ona stara, otrcana, suha imena. Proučavajući jedan sat u Britanskom muzeju stranice djela koja su posvećena izumrlim, poluizumrlim, zaboravljenim ili uništenim porodicama, koje su pripadale onom dijelu Engleske u kojem se on mislio smjestiti, činilo mu se da je ime D'Urberville bar tako lijepo kao i sva ostala, a i da lijepo zvuči; i prema tome je D'Urberville dodano njegovu imenu za njega i za njegove nasljednike za vječna vremena. Međutim, on nije u tome bio nerazuman pa je, gradeći svoje porodično stablo na novim temeljima, zadržao potrebni oprez u tome da je iskonstruirao ženidbene veze s aristokracijom i nikad nije ubacio ni jedan jedini naslov, koji ne bi bio u skladu sa strogom umjerenošću. Jadna Tessa i njezini roditelji, naravno, nisu znali za taj plod mašte – na svoju veliku štetu; zapravo, njima je i sama mogućnost takva preuzimanja imena bila nepoznata jer oni su mislili... da je porodično ime prirođeno.“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 40-41.

⁷⁴ „D'Urberville se sagne i začuje tiho, pravilno disanje. On klekne i sagne se još niže, sve dok nije osjetio toplinu njezina daha na svom licu, i u jednom trenu njegovo je lice dotaklo njezino. Ona je čvrsto spavala, a na trepavicama su joj bile suze.“; „...gdje je bio Tessin anđeo čuvar? Gdje je bila Providnost u koju je ona tako naivno vjerovala?“; „...zašto je morao na to prekrasno žensko tkivo, osjetljivo poput paučine i gotovo jednako bijelo i čisto kao snijeg, naići takav surovi tip, kakav joj je bio suđen; zašto tako često surovost prisvaja finoću, kriv muškarac ženu...“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 80.

⁷⁵ „Tada Tessa stane kraj umivaonika s djetetom na rukama, a sestra, što je bila do nje, držala je pred njom otvoren molitvenik, kao ministrant u crkvi pred svećenikom; i tako se Tessa dade na krštenje svoga djeteta.“; „I tako je te večeri dijete odneseno na groblje u malom jelovu sanduku, pokrivenu starim ženskim ogrtačem, i tamo je, uz svjetlo ručne svjetiljke pokopano. Pokopano je u onom bijednom kutu groblja, gdje Bog pušta da rastu koprive i gdje se pokapaju sva nekrštena djeca, zloglasne pijanice, samoubojice i ostali za koje se predmnijeva da su osuđeni na vječnu propast.“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 103, 106.

vješalima⁷⁶ – zbog svega toga i još koječega dubioznoga što je viktorijanska javnost pronašla u njegovoj *Tessi*, Hardy je bio javno osuđivan i oklevetan, primoran živjeti do kraja svoga života sa etiketom „razvratnoga ikonoklasta“ koju su mu viktorijanski kritičari pripisali.⁷⁷

⁷⁶ „Tko je kriv...? Nemilosrdna sudbina, slijepi besmisleni usud...? ...krivac je društvo te da je to društvo kaznilo Tessu. „Pravdi“ je udovoljeno, a predsjednik besmrtnika, kako ga zove Eshil, završio je svoju igru s Tessom.“ HARDY, Thomas, *Tessa iz porodice D'Urberville*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1981., str. 430, 437.

⁷⁷ COX, R. G. (ur.), *Thomas Hardy: The Critical Heritage*, London: Routledge, 2005., str. XIII.

4. ZAKLJUČAK

Viktorijansko doba bilo je doba jedinstvenoga moralnoga kodeksa, kojega su dijelili svi stanovnici viktorijanske Engleske. Na temeljima toga moralnoga kodeksa, viktorijanci su izgradili sustav vrijednosti koji se, nametan od viših društvenih slojeva – prvenstveno aristokracije i političara, uspješno implementirao u sve ostale društvene slojeve. Taj sustav vrijednosti, koji je zahtijevao besprijekorno ponašanje u svakom trenutku, između ostaloga gušio je i svaku pomisao na seksualnost, kao i degradaciju Providnosti, na kojoj je moralni kodeks bio osnovan. Bilo kakvo odstupanje od tih pravila, vodilo je ka javnom osuđivanju.

U ovom radu analizirana su tri književna djela viktorijanskoga doba, čiji su autori, svaki na svoj način, u pojedinom razdoblju Viktorijine vladavine bili osuđivani zbog nečega što se tijekom viktorijanskoga doba smatralo nemoralnim i izazivalo opće zgražanje javnosti. Počevši od Charlotte Brontë i njezinoga opisivanja strasne ljubavi, do George Eliot koja je bila javno diskreditirana samo zato što je bila pametna poput muškarca, pa sve do Thomasa Hardyja čiji je književni rad ostao u sjeni njegove „perverzne hereze“, vidljiva je postupna degradacija viktorijanskoga društva, koja je kod Hardyja prešla čak i granice kontinenta. Slučaj svakoga od tih pisaca postaje jasniji jednom kad se njihove tragične sudbine stave u širi kontekst onoga vremena. Tako je Brontë bila javno osuđivana samo zato što se viktorijanski sustav vrijednosti tada još uvijek nije posve implementirao u sve slojeve engleskoga društva (čartisti – radnički sloj); Eliot je bila javno osuđivana samo zato što viktorijansko društvo, onda kada je konačno uspjelo implementirati sustav vrijednosti u sve društvene slojeve, nije smjelo dopustiti bilo kakvo odstupanje od te socijalne stabilnosti; Hardy je bio javno osuđivan samo zato što je iznio istinu o društvu čiji je sustav vrijednosti ionako bio pred raspadom. Temeljne značajke viktorijanskoga doba, iznesene u drugom dijelu rada, daju jasniji uvid u razloge zbog kojih se analizirana djela tih triju pisaca u ono vrijeme smatralo neprihvatljivima. Možda je najveća ironija toga doba bila u tome što, iako diskreditirani, ti su pisci dočekali nekoliko ponovnih izdanja svojih „neprimjerenih“ djela.

5. BIBLIOGRAFIJA

5.1. IZVORI

- Bagehot, Walter (1873.). *Physics and Politics*. New York: D. Appleton and Company.
- Brown, John Crombie (1884.). *The Ethics of George Eliot's Works*. London: William Blackwood and Sons.
- Carlyle, Thomas (1840.). *Chartism*. Boston: Charles C. Little and James Brown.
- Gaskell, E. C. (1857.). *The Life of Charlotte Brontë*. London: Smith, Elder and Co.
- Holland, Henry. „The Progress and Spirit of Physical Science“ u: *The Edinburgh Review*, vol. CVIII., 1858., str. 71.
- Hood, Edwin Paxton (1852.). *The Age and its Architects: Ten Chapters on the English People, in Relation to the Times*. London: Partridge and Oakey.
- Morley, John (1874.). *On Compromise*. London: Chapman and Hall.

5.2. LITERATURA

- Arnold-Baker, Charles (ur.) (2001.). *The Companion to British History*. London: Routledge.
- Bagehot, Walter (2004.). *The English Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckson, Karl (2005.). *Oscar Wilde: The Critical Heritage*. London: Routledge.

- Bentley, Michael (2004.). *Lord Salisbury's World: Conservative Environments in Late-Victorian Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Briggs, Asa (1955.). *Victorian People: A Reassessment of Persons and Themes 1851-67*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Briggs, Asa (1993.). *Victorian Cities*. Berkeley: University of California Press.
- Briggs, Asa (2003.). *Socijalna povijest Engleske*. Zagreb: Barbat.
- Briggs, Asa (2014.). *The Age of Improvement 1783 – 1867*. New York: Routledge.
- Brontë, Charlotte (2012.). *Jane Eyre*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Chesterton, G. K. (1913.). *The Victorian Age in Literature*. London: Williams & Norgate.
- Cockram, Gill G. (2007.). *Ruskin and Social Reform: Ethics and Economics in the Victorian Age*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cox, R. G. (ur.) (2005.). *Thomas Hardy: The Critical Heritage*. London: Routledge.
- David, Deirdre (1987.). *Intellectual Women and Victorian Patriarchy*. London: Macmillan Press.
- Eco, Umberto. „Čvrsta viktorijanska Ljepota“ u: *Povijest ljepote*. Zagreb: Hena Com. 2004., str. 361-363.
- Eliot, George (1957.). *Mlin na Flossi*. Zagreb: Zora.
- Frank, Christopher (2010.). *Master and Servant Law: Chartists, Trade Unions, Radical Lawyers and the Magistracy in England 1840-1865*. Surrey: Ashgate.
- Gelardi, Julia P. (2018.). *Rođene za krunu*. Zagreb: VBZ.
- Gibson, James (1996.). *Thomas Hardy: A Literary Life*. London: Macmillan Press.
- Guy, Josephine M. (1998.). *The Victorian Age: An Anthology of Sources and Documents*.

- London: Routledge.
- Hardy, Florence Emily (1962.). *The Life of Thomas Hardy 1840-1928*. London: Macmillan and Co.
- Hardy, Thomas (1981.). *Tessa iz porodice D'Urberville*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Hobsbawm, Eric (1989.). *Doba kapitala 1848-1875*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hibbert, Christopher (2001.). *Queen Victoria: A Personal History*. Cambridge: Da Capo Press.
- House, Humphry (1960.). *The Dickens World*. London: Oxford University Press.
- Ittmann, Karl (1995.). *Work, Gender and Family in Victorian England*. London: Macmillan Press.
- Jones, H. S. (2007.). *Intellect and Character in Victorian England: Mark Pattison and the Invention of the Don*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Longford, Elizabeth (1964.). *Queen Victoria: Born to Succeed*. New York: Harper & Row.
- Mill, John Stuart (1999.). *The Subjection of Women*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Mill, John Stuart (2001.). *On Liberty*. Kitchener: Batoche Books.
- Millgate, Michael (2004.). *Thomas Hardy: A Biography Revisited*. New York: Oxford University Press.
- Mitchell, Sally (2009.). *Daily Life in Victorian England*. Connecticut: Greenwood Press.
- Morley, John. „The Life of George Eliot“ u: *Critical Miscellanies*, vol. 3 of 3, London: Macmillan and Co., 1904., str. 3-24.
- Roberts, F. David (2002.). *The Social Conscience of the Early Victorians*. Stanford:

- Stanford University Press.
- Seaman, L. C. B. (2003.). *Victorian England: Aspects of English and Imperial History 1837-1901*. New York: Routledge.
- Smith, Margaret (ur.) (2004.). *The Letters of Charlotte Brontë: Volume Three 1852-1855*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Margaret (ur.) (2007.). *Selected Letters of Charlotte Brontë*. New York: Oxford University Press.
- Strachey, Lytton (2010.). *Queen Victoria*. Bremen: Europaeischer Hochschulverlag GmbH & Co KG.
- Thompson, Dorothy (1971.). *The Early Chartists*. London: Palgrave Macmillan.
- Walton, John K. (1999.). *Chartism*. London: Routledge.
- Williams, Raymond (1958.). *Culture and Society 1780 – 1950*. London: Chatto & Windus.
- Young, G. M. (1936.). *Victorian England: Portrait of an Age*. London: Oxford University Press.